

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Литвинюк Ірина Миколаївна

УДК 342.9

**ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА
АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Запоріжжя – 2024

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Запорізькому національному університеті
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор

Гордєєв Віталій Володимирович,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
професор кафедри процесуального права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Діхтієвський Петро Васильович,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри адміністративного права та процесу;

кандидат юридичних наук

Лученко Марина Михайлівна,

Європейський центр верховенства права,
науковий співробітник.

Захист відбудеться «14» червня 2024 року о «08⁰⁰» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.051.07 Запорізького національного університету за адресою: 69600, м. Запоріжжя, пр. Соборний, 74, корп. 5, кім. 202-б.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66-а, корп. 2, кім. 101).

Автореферат розісланий «14» травня 2024 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ш.Н. Гаджієва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вибір Україною європейського вектора розвитку зумовлює потребу розроблення і запровадження дієвих механізмів захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Конституцією України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, безпека й недоторканність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, їх гарантії визначають спрямованість та зміст діяльності держави (стаття 3 Конституції України).

Зі змісту статті 55 Конституції України видається, що захист прав і свобод людини та громадянина здійснює суд. Кожен наділений правом будь-якими нормативно не забороненими засобами захищати свої права і свободи від протиправних посягань і порушень. Кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, державної влади, їх посадових і службових осіб.

Право людини на судовий захист є непорушним і не може бути обмежене навіть у період дії режиму воєнного стану, який, безперечно, вніс корективи у процес розгляду судових справ. Однак судді повинні, не порушуючи законодавства, адаптувати чинні процесуальні норми для ефективного та безпечного здійснення правосуддя в теперішніх умовах.

В адміністративному судочинстві право на судовий захист порушеного права, свободи та інтересу у сфері публічно-правових відносин здійснюється у визначеній процесуальній формі. Тому її дослідження є доцільним, своєчасним та актуальним.

Статистичні дані підтверджують, що адміністративне судочинство спроможне забезпечити справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин.

Так, у 2023 році місцевими адміністративними судами розглянуто 411 802 справи, із задоволенням позову – 364 612, що становить 88,5% від загальної кількості розглянутих справ. З них окружні адміністративні суди розглянули 394 729 справ, із задоволенням позову – 354 635, що становить 89,8%.

Аналіз поглядів учених на проблематику процесуальної форми, положень законодавства та практичного досвіду правосуддя в адміністративних судах дає підстави для висновку про необхідність удосконалення її наукового, законодавчого та правозастосовного супроводження.

Зазначене підтверджує, що варто зосередити увагу на вирішенні теоретичних проблем процесуальної форми адміністративного судочинства України (визначити поняття та ознаки процесуальної форми, виявити особливості процесуальної форми спрощеного та загального позовних проваджень, удосконалити понятійний апарат тощо), а також запропонувати конкретні рекомендації, які можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності уповноважених суб'єктів (ініціювати зміни до чинного законодавства задля удосконалення судової практики тощо).

Отже, недостатність проведення теоретичних досліджень проблем процесуальної форми, а також вивчення окремих питань правотворчої та правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів викликали потребу у цьому дослідженні задля удосконалення правовідносин у цій сфері.

Науково-теоретичну основу дослідження процесуальної форми адміністративного судочинства формують результати дослідницьких пошуків таких учених, як: В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.В. Болокан, О.Г. Бондар, І.М. Бондаренко, Р.В. Ватаманюк, В.А. Вдовічен, М.Ю. Віхляєв, Ш.Н. Гаджиєва, Н.В. Галіцина, І.П. Голосніченко, Т.О. Губанова, П.В. Діхтієвський, В.В. Доненко, О.Ю. Дрозд, О.Ю. Дубинський, О.В. Капинос, Л.П. Коваленко, Т.О. Коломосьць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Р.В. Курінний, С.М. Кушнір, Я.В. Лазур, Д.М. Лук'янець, Д.В. Лученко, М.М. Лученко, О.Л. Макаренков, Р.В. Миронюк, О.І. Остапенко, Ю.В. Пирожкова, Д.В. Приймаченко, В.В. Тильчик, В.П. Тимошук, Л.Г. Чистоклетов, А.А. Шарая та інші, котрі вивчали адміністративне судочинство чи окремі його інститути.

Дослідженням питання процесуальної форми адміністративного судочинства займалися такі вчені, як А.І. Бітов, Н.Ю. Дибець, А.А. Куйбіда, Д.В. Лученко, С.О. Магда, Л.О. Маруліна, О.І. Миколенко, І.О. Розум, А.О. Черникова тощо.

Отже, зазначена наукова тематика не була предметом широкого дослідження серед учених-адміністративістів, на сьогодні відсутнє комплексне наукове дослідження з указанного питання, а тому ця праця є своєчасною, доцільною та актуальною у сучасних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація спрямована на виконання основних положень Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» № 722/2019 від 30 вересня 2019 року.

Дисертація також спрямована на досягнення цілей Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України № 119/2021 від 24 березня 2021 року; Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України № 231/2021 від 11 червня 2021 року; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України № 392 від 14 вересня 2020 року тощо.

Дослідження здійснювалося в Запорізькому національному університеті в межах наукового проєкту «Дослідження проблем теорії адміністративного права в умовах глобалізаційних процесів» (номер державної реєстрації 0115U00711).

Мета та задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі всестороннього дослідження наукових джерел, аналізу нормативних актів та судової практики визначити особливості процесуальної форми адміністративного судочинства, встановити проблеми її нормативного закріплення, окреслити напрями її вдосконалення.

Для досягнення зазначеної мети в дисертаційній роботі поставлено такі основні *задачі*:

- з'ясувати періоди становлення та розвитку процесуальної форми адміністративного судочинства України;
- визначити поняття та ознаки процесуальної форми адміністративного судочинства України;
- проаналізувати процесуальну форму адміністративного судочинства країн Європи;
- виявити особливості процесуальної форми спрощеного та загального позовних проваджень адміністративного судочинства України;
- розкрити порядок розгляду та вирішення адміністративних справ у суді першої інстанції;
- охарактеризувати процесуальну форму перегляду та виконання судових рішень в адміністративному судочинстві;
- встановити шляхи вдосконалення процесуальної форми адміністративного судочинства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які врегульовуються згідно з визначеною процесуальною формою адміністративного судочинства.

Предметом дослідження є процесуальна форма адміністративного судочинства України.

Методи дослідження. Методологічна база дисертації застосовувалася з урахуванням тематики, мети та завдань, а також предмета та об'єкта дослідження. Обґрунтованість та достовірність результатів теоретичних положень і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та судової практики забезпечена застосуванням загально- і спеціально-наукових, філософських методів наукового пізнання.

Застосування діалектичного методу дало змогу встановити поняття та ознаки процесуальної форми адміністративного судочинства України (підрозділ 1.2). За допомогою системно-структурного методу здійснено дослідження процесуальної форми спрощеного та загального позовних проваджень адміністративного судочинства України (підрозділи 2.1 та 2.2). Методи порівняння та моделювання дали змогу окреслити періоди становлення та розвитку процесуальної форми адміністративного судочинства України та процесуальну форму адміністративного судочинства країн Європи (підрозділи 1.1, 1.3). Реалізація законів логічного мислення, зокрема методів індукції та дедукції, аналізу і синтезу, стала базисом для дослідження процесуальної форми окремих стадій адміністративного судочинства України та надання пропозицій щодо удосконалення законодавства (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Нормативну основу роботи становлять Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, нормативні акти Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, а також центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані, акумульовані Державною судовою адміністрацією України, а також інформація з Єдиного державного реєстру судових рішень України та офіційних електронних ресурсів, а також результати узагальнення судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним науковим дослідженням процесуальної форми адміністративного судочинства України, унаслідок якого сформульовано нові наукові положення та висновки, запропоновані особисто здобувачем, зокрема:

уперше:

- запропоновано здійснити поділ процесуальної форми адміністративного судочинства часів сучасної України за найбільш значимими етапами становлення та розвитку на такі періоди: I період – 24 серпня 1991 року (проголошення незалежності України) – 01 вересня 2005 року (набрання чинності КАС України); II період – 01 вересня 2005 року – 3 серпня 2010 року (набрання чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року); III період – 03 серпня 2010 року – 15 грудня 2017 року (набрання чинності новою редакцією КАС України); IV період – 15 грудня 2017 року – до сьогодні;

- проведено комплексне дослідження процесуальної форми адміністративного судочинства, унаслідок чого запропоновано її розуміння як сукупності однорідних, регламентованих нормами права вимог до суб'єктів процесу, процесуальних документів, стадій та етапів провадження, особливостей та правил розгляду певної категорії справ з метою всестороннього дослідження обставин справи, з'ясування об'єктивної істини, ухвалення судом законного та обґрунтованого рішення у судовій адміністративній справі;

- розкрито такі основні ознаки процесуальної форми адміністративного судочинства: спрямована на досягнення певного процесуального чи матеріально-правового результату; регламентує послідовність виникнення, розвитку та припинення правовідносин, стадійність та етапність процесу; регулює порядок вчинення процесуальних дій, документування та фіксування судового процесу; формує правовий режим провадження у справі; є гарантією дотримання прав і законних інтересів учасників процесу; закріплюється нормами права, здебільшого КАС України; визначається принципами процесу; спрямована на виконання завдань судочинства тощо;

- обґрунтовано доцільність удосконалення процесуальної форми адміністративного судочинства. Зокрема, запропоновано: закріпити такі поняття у частині 1 статті 4 КАС України: загальне позовне провадження – провадження у судовому адміністративному процесі, призначене для розгляду справ у порядку адміністративного судочинства, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні; спрощене позовне провадження – провадження у судовому адміністративному процесі, призначене для розгляду в порядку адміністративного судочинства справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи; спори щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження,

звільнення з публічної служби не відносити до справ незначної складності; спори щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, в яких позивачами є службові особи, які у значенні Закону України «Про запобігання корупції» займають відповідальне та особливо відповідальне становище, розглядати виключно за правилами загального позовного провадження; типові справи розглядати згідно з процесуальною формою спрощеного позовного провадження за умови, що КАС України вони не відносяться до тих, які повинні розглядатися за правилами загального позовного провадження; у разі винесення ухвали про залишення позовної заяви без руху з підстави несплати судового збору передбачити необхідність зазначити реквізити та точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити); передбачити, що окрема думка судді приєднується до справи, є відкритою для ознайомлення та оприлюднюється разом із повним текстом рішення; встановити обов'язок суду ухвалити рішення про зобов'язання суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалено рішення в типовій справі, подати звіт про його виконання; посилити відповідальність за невиконання судових рішень тощо;

удосконалено:

– поняття процесуальної форми загального позовного провадження як основної форми розгляду адміністративних справ, яка характеризується найбільш повним процесуальним порядком їх розгляду та вирішення згідно із загальними правилами, та процесуальної форми спрощеного позовного провадження як додаткової та похідної форми розгляду певних адміністративних справ, яка ґрунтується на добровільному підході в її застосуванні, характеризується усіченим складом процесуальних дій, прискоренням і оптимізованим процесуальним порядком розгляду та вирішення справи, призначена для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке їх вирішення;

– дефініції апеляційного та касаційного проваджень. Так, апеляційне провадження – це система процесуальних дій суду та учасників справи щодо перевірки законності та обґрунтованості судових рішень судів першої інстанції на підставі поданої апеляційної скарги згідно із визначеною процесуальною формою. Касаційне провадження – це система процесуальних дій суду та учасників справи щодо перевірки законності та обґрунтованості судових рішень судів апеляційної та першої інстанцій на підставі поданої касаційної скарги згідно із визначеною процесуальною формою;

– перелік основних особливостей процесуальної форми загального позовного провадження в адміністративному судочинстві, серед яких доцільно виділити такі: регламентованість критеріїв та переліку категорій спорів для віднесення їх до розгляду в загальному позовному провадженні на підставі процесуального закону чи рішення суду; оціночні характеристики таких критеріїв; загальний порядок розгляду справи; повнота стадій провадження; реалізація всіх принципів адміністративного судочинства в повному обсязі; призначеність для розгляду справ, які через складність або (та) інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні тощо. Процесуальна форма спрощеного позовного провадження в адміністративному судочинстві характеризується

певними особливостями, серед яких: спрощений розгляд окремих категорій справ; розгляд судом заздалегідь встановленої групи справ у найкоротші строки; невисокий рівень складності справ; низька ціна позову; можливість трансформації провадження в загальний позовний порядок; обмеження дії певних принципів процесу; дещо усічені склад можливих процесуальних дій та стадійність руху справи; спеціальний порядок перегляду та обмеженість у використанні інстанційних механізмів оскарження судових рішень; відсутність вимоги про обов'язкове професійне представництво адвокатом; можливість розгляду справи без проведення судового засідання, обмеженість застосування щодо визначеного кола справ тощо;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи до розуміння порядку розгляду адміністративних справ у суді першої інстанції, під яким необхідно вважати регламентований алгоритм дій суб'єктів судового адміністративного процесу у визначеній процесуальній формі щодо реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України задля неупередженого, справедливого та своєчасного вирішення судом справ у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень;

– наукові положення щодо особливостей процесуальної форми апеляційного та касаційного проваджень в адміністративному судочинстві. Основними особливостями процесуальної форми апеляційного провадження є такі: оперативність судового процесу; скороченість строків подання апеляційної скарги в певних категоріях справ; розгляд справи колегіально; слухання її за правилами розгляду справи судом першої інстанції у спрощеному позовному провадженні; є факультативною (додатковою) стадією судового процесу; перегляд судового рішення, яке, в основному, не набрало законної сили; можливість розгляду справи в письмовому провадженні. Процесуальна форма касаційного провадження в адміністративному судочинстві характеризується певними особливостями, зокрема: обмеженістю кола судових рішень, що можуть бути оскаржені; наявністю «касаційних фільтрів», спрямованих на пришвидшення остаточного вирішення справи, розвантаження суддів; розглядом справи колегіально; слуханням її за правилами розгляду справи судом першої інстанції у спрощеному позовному провадженні; є факультативною (додатковою) стадією судового процесу; переглядом судового рішення, яке набрало законної сили; можливістю розгляду справи в письмовому провадженні; розглядом справи лише на підставі встановлених фактичних обставин справи судами попередніх інстанцій; неможливістю встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду попередніх інстанцій чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази; необхідністю врахування висновку щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду; наявністю

оціночних понять та дискреційних повноважень суду щодо відкриття провадження у справі;

– твердження про те, що виконавче провадження в адміністративному судочинстві України – це завершальна стадія судового провадження, пов’язана із вчиненням уповноваженими суб’єктами процесуальних дій щодо ефективного виконання судових рішень у визначеній процесуальній формі. Для процесуальної форми виконання судових рішень в адміністративному судочинстві України характерним є таке: обов’язковість судових рішень, звернення судових рішень до виконання; їх роз’яснення; виправлення помилок у виконавчому документі; визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню; судовий контроль за виконанням судового рішення; заміна сторони виконавчого провадження; поворот виконання; поновлення пропущеного строку пред’явлення виконавчого листа до виконання; відстрочення чи розстрочення виконання судового рішення; зміна чи встановлення способу і порядку виконання тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані в таких напрямках:

– *науково-дослідній діяльності* – для подальших наукових досліджень процесуальної форми адміністративного судочинства;

– *правотворчій діяльності* – з метою вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють процесуальну форму адміністративного судочинства, зокрема Кодексу адміністративного судочинства України;

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення процесуальної форми адміністративного судочинства;

– *навчальному процесі* – під час підготовки підручників, навчальних посібників та навчальних програм із дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес», «Адміністративне судочинство», у процесі їх викладання студентам закладів вищої освіти, а також під час викладання лекцій, проведення семінарських і практичних занять.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження, його основні висновки та рекомендації оприлюднено на 4 науково-практичних конференціях: «Theoretical foundations in practice and science» (м. Більбао, Королівство Іспанія, 2021 р.); «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 2022 р.); «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 2023 р.); «Innovations in Scientific Research: World Experience and Realities» (м. Рига, Латвійська Республіка, 2024 р.).

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення в 4 наукових статтях, з яких 3 статті опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, та 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також у 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 247 сторінок, у тому числі основного тексту – 203 сторінки. Список використаних джерел налічує 229 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, встановлено його зв'язок із науковими програмами, планами й темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну одержаних результатів та наведено дані про апробацію основних положень дисертації, її структуру й обсяг.

Розділ 1 «Загальна характеристика процесуальної форми адміністративного судочинства» складається із трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Становлення та розвиток процесуальної форми адміністративного судочинства України»* встановлено, що адміністративне судочинство, як правило, формувалося лише в певні періоди розвитку української державності. В цей час процесуальна форма гарантувала можливість оскарження рішень, дій та бездіяльності владних суб'єктів на базі принципів гласності і публічності судових засідань, змагальності процесу, незалежності суду від адміністрації, незмінюваності суддів тощо. Розвиток держави України зумовив потребу створення адміністративного судочинства. Кожен історичний період здійснив певний вплив на процес становлення та розвитку процесуальної форми судового адміністративного процесу. Найбільший розвиток вона зазнала в період становлення сучасної незалежної України.

З'ясовано, що кожний етап генезису адміністративної юстиції відіграв особливе значення, адже призводив до набуття адміністративним судом значимості та запровадження адміністративної юстиції на загальнодержавному рівні, формування процесуальної форми судочинства та її розвитку.

Обґрунтовано, що виконання завдань адміністративного судочинства на шляху до формування принципу верховенства права можливе лише за допомогою якісної процесуальної форми.

У *підрозділі 1.2 «Поняття та ознаки процесуальної форми адміністративного судочинства України»* досліджено розуміння процесуальної форми в теорії права, цивільному, господарському, кримінальному та адміністративному судових процесах.

Встановлено, що під процесуальною формою адміністративного судочинства, в основному, необхідно розуміти визначений порядок процесуальної діяльності суб'єктів адміністративного судочинства щодо розгляду справи та прийняття в ній рішення. Обґрунтовано, що для всебічного дослідження процесуальної форми адміністративного судочинства необхідним видається з'ясування її ознак.

Констатовано, що процесуальну форму адміністративного судочинства визначають його принципи. До основних з них відносять такі як: верховенство права; державна мова судочинства; рівність учасників процесу перед законом і судом; гласність судового розгляду; законність; об'єктивна істина; доступність; безпосередність; диспозитивність; змагальність; усність; пропорційність; процесуальна економія; гарантія дотримання прав і законних інтересів учасників процесу тощо.

У підрозділі 1.3 *«Процесуальна форма адміністративного судочинства країн Європи»* наголошено на тому, що особливого значення набуває процесуальна форма адміністративного судочинства зарубіжних країн, вивчення якої дозволить удосконалити розгляд адміністративних справ на національному рівні.

З'ясовано, що процесуальна форма адміністративного судочинства України здебільшого подібна до процесуальної форми Федеративної Республіки Німеччина та Французької Республіки.

Встановлено, що процесуальна форма адміністративного судочинства зазначених країн визначає, що судовий процес здійснюється на засадах розшукового («інквізиційного»), де займає в процесі активну роль, збирає недостатні для прийняття справедливого, законного та обґрунтованого рішення докази, суд відповідає за з'ясування обставин справи, досліджує обставини справи за власною ініціативою, тоді як сторони повинні сприяти цьому. Водночас суд не наділений повноваженнями самостійно відкривати провадження у справі. Тобто він досліджує лише ті питання, котрі є у скарзі, і не може виходити за її межі.

Визначено доцільність запровадження позитивного зарубіжного досвіду регулювання процесуальної форми адміністративного судочинства, проте з урахуванням чинного законодавства України.

Розділ 2 «Особливості процесуальної форми загального та спрощеного позовних проваджень адміністративного судочинства України» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Порядок розгляду та вирішення справ в порядку загального позовного провадження в адміністративному судочинстві України»* з'ясовано, що в адміністративному судочинстві України позовне провадження існує в двох процесуальних формах: спрощене, метою якого є швидке вирішення публічно-правового спору, та загальне. Конкретну форму позовного провадження вибирає адміністративний суд, враховуючи норми права та певні критерії.

Встановлено, що для вирішення питання щодо необхідності застосування процесуальної форми загального позовного провадження варто враховувати такі оціночні критерії, як: значення справи для сторін; ступінь її важливості; вибраний позивачем спосіб захисту; категорія та складність справи; предмет доказування, діапазон доказової діяльності, обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно призначати експертизу, викликати свідків тощо; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; кількість сторін та інших учасників справи; думка сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

Визначено, що процесуальна форма загального позовного провадження в адміністративному судочинстві України передбачає розгляд адміністративним судом усіх справ, які на підставі законодавства та вищенаведених критеріїв не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження.

У підрозділі 2.2 *«Процесуальні особливості спрощеного позовного провадження в адміністративному судочинстві України»* визначено, що вирішення питання про розгляд справи згідно із процесуальною формою спрощеного позовного провадження належить до дискреційних повноважень адміністративного суду, крім випадків, коли розгляд справи за такими правилами прямо передбачений у законі.

Констатовано, що відповідно до процесуальної форми спрощеного позовного провадження розглядаються справи незначної складності та інші адміністративні справи, щодо яких процесуальний закон не містить імперативних норм щодо їхнього розгляду за правилами загального позовного провадження або ж про заборону їх розглядати за правилами спрощеного позовного провадження.

Обґрунтовано недоцільність віднесення до справ незначної складності спорів щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби. Водночас запропоновано справи щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, в яких позивачами є службові особи, які у значенні Закону України «Про запобігання корупції» займають відповідальне та особливо відповідальне становище, розглядати виключно за правилами загального позовного провадження.

Розділ 3 «Процесуальна форма окремих стадій адміністративного судочинства України» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Розгляд та вирішення адміністративних справ в суді першої інстанції»* встановлено, що судовий розгляд в адміністративних судах першої інстанції здійснюється у визначеній процесуальній формі в певному порядку (послідовності), стадійно та поетапно.

З'ясовано, що основними стадіями загального позовного провадження під час розгляду та вирішення адміністративних справ у суді першої інстанції є такі: звернення до адміністративного суду та відкриття провадження в адміністративній справі, яка передбачає виготовлення та подання позовної заяви до суду, постановлення ухвали щодо відкриття провадження у справі; підготовче провадження, що включає у себе: надсилання копії ухвали щодо відкриття провадження, копій позовної заяви та додатків, подання відзиву та пояснень третіх осіб щодо позову або відзиву, пред'явлення зустрічного позову, проведення підготовчого судового засідання, подання відповіді на відзив та/чи заперечення, ухвалення рішення у підготовчому засіданні; розгляд справи по суті передбачає відкриття розгляду справи, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, проведення судових дебатів та ухвалення рішення; стадія виконання судового рішення охоплює звернення судових рішень до виконання, а також розгляд процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень. Стадії та етапи процесуальної форми спрощеного позовного провадження наділені певними особливостями, пов'язаними з усіченням їх переліку та змісту.

У підрозділі 3.2 «Перегляд судових рішень в порядку адміністративного судочинства» обґрунтовано, що процесуальна форма стадій апеляційного, касаційного та провадження щодо перегляду судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами в адміністративному судочинстві здійснюється у визначеній процесуальній формі.

Встановлено, що процесуальна форма апеляційного та касаційного проваджень в адміністративному судочинстві охоплює такі його етапи, як: подання скарги та відкриття провадження, підготовка справи до розгляду, перегляд судового рішення судом, ухвалення постанови.

З'ясовано, що перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами є окремою процесуальною формою судового адміністративного процесу, яка визначається юридичною природою цих обставин, тому першочерговим обов'язком суду є встановлення відсутності або наявності нововиявлених чи виключних обставин та є процесуальним засобом перевірки правильності судових рішень.

У підрозділі 3.3 «Виконання судових рішень в адміністративному судочинстві» обґрунтовано, що для вдосконалення процесуальної форми виконання судових рішень у судовому адміністративному процесі необхідно внести зміни до законодавства.

Встановлено, що розміри штрафів за невиконання судових рішень є надто низькими, не відповідають соціальним очікуванням, адже не дотримується баланс інтересів між можливістю невиконання рішення суду та наслідками, що настають за таке невиконання. Тому пропонується збільшити розмір штрафу за невиконання рішення суду.

Констатовано, що вдосконаленню процесуальної форми виконання судових рішень сприятимуть зміни до законодавства в частині введення імперативної норми про зобов'язання судом суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення в типовій справі, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснене теоретичне узагальнення та запропоноване вирішення наукового завдання, яке полягало в розкритті сутності процесуальної форми адміністративного судочинства України, виявленні проблемних аспектів її врегулювання, а також формулюванні пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері та практики його застосування. За результатами дисертаційного дослідження сформульовано такі основні висновки та пропозиції:

1. Запропоновано здійснити поділ процесуальної форми адміністративного судочинства часів сучасної України за найбільш значимими етапами становлення та розвитку на такі періоди: I період – 24 серпня 1991 року (проголошення незалежності України) – 01 вересня 2005 року (набрання чинності КАС України); II період – 01 вересня 2005 року – 3 серпня 2010 року (набрання чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня

2010 року); III період – 03 серпня 2010 року – 15 грудня 2017 року (набрання чинності новою редакцією КАС України); IV період: 15 грудня 2017 року – до сьогодні.

Констатовано, що із прийняттям та набранням чинності Кодексом адміністративного судочинства України наша держава підтвердила задеклароване прагнення до європейської інтеграції і, як наслідок, приведення у відповідність процесуальної форми адміністративного судочинства України до високих європейських стандартів. Досвід багатьох європейських країн підтверджує існування ефективної процесуальної форми адміністративного судочинства, яка забезпечує належний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Тому врахування окремого позитивного досвіду європейських держав є необхідною умовою вдосконалення процесуальної форми адміністративного судочинства України.

2. Визначено, що процесуальна форма адміністративного судочинства характеризується сукупністю однорідних, регламентованих нормами права вимог до суб'єктів процесу, процесуальних документів, стадій та етапів провадження, особливостей та правил розгляду певної категорії справ з метою всестороннього дослідження обставин справи, з'ясування об'єктивної істини, ухвалення судом законного та обґрунтованого рішення.

Сформульовано такі основні ознаки процесуальної форми адміністративного судочинства: спрямована на досягнення певного процесуального чи матеріально-правового результату; регламентує послідовність виникнення, розвитку та припинення правовідносин, стадійність та етапність процесу; регулює порядок вчинення процесуальних дій, документування та фіксування судового процесу; формує правовий режим провадження у справі; є гарантією дотримання прав і законних інтересів учасників процесу; закріплюється нормами права, здебільшого КАС України; визначається принципами процесу; спрямована на виконання завдань судочинства тощо.

3. Констатовано, що процесуальна форма загального позовного провадження – це основна форма розгляду адміністративних справ, яка характеризується найбільш повним процесуальним порядком їх розгляду та вирішенням згідно із загальними правилами судочинства.

З'ясовано, що основними особливостями процесуальної форми загального позовного провадження в адміністративному судочинстві є такі: регламентованість критеріїв та переліку категорій спорів для віднесення їх до розгляду в загальному позовному провадженні на підставі процесуального закону чи рішення суду; оціночні характери таких критеріїв; загальний порядок розгляду справи; повнота стадій провадження; реалізація всіх принципів адміністративного судочинства в повному обсязі; призначеність для розгляду справ, які через складність або (та) інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні тощо.

4. Визначено, що процесуальна форма спрощеного позовного провадження в адміністративному судочинстві – це додаткова та похідна форма розгляду певних адміністративних справ, яка ґрунтується на добровільному підході в її застосуванні, характеризується усіченим складом процесуальних дій, прискореним і оптимізованим процесуальним порядком їх розгляду та вирішення, призначена для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке їх вирішення.

Аргументовано, що процесуальна форма спрощеного позовного провадження в адміністративному судочинстві характеризується певними особливостями, спрямованими на забезпечення доступного та ефективного правосуддя, раціоналізацію та оптимізацію судочинства, досягнення процесуальної економії. Указане досягається спрощеним розглядом певних справ у найкоротші строки, невисоким рівнем їх складності, низькою ціною позову, можливістю трансформації провадження в загальний позовний порядок, дещо усіченим складом можливих процесуальних дій, особливою формою стадійного руху справи (наприклад, об'єднання стадій, відсутність підготовчого засідання та судових дебатів), спеціальним порядком перегляду та обмеженістю у використанні механізмів оскарження судових рішень, відсутністю вимоги про обов'язкове професійне представництво сторін тощо.

Акцентовано, що вирішення питання про розгляд справи згідно із процесуальною формою спрощеного позовного провадження належить до дискреційних повноважень адміністративного суду, крім випадків, коли розгляд справи за такими правилами прямо передбачений у законі.

5. Підтверджено, що судовий розгляд в адміністративних судах першої інстанції здійснюється у визначеній процесуальній формі в певному порядку, стадійно та поетапно.

З'ясовано, що під порядком розгляду адміністративних справ у суді першої інстанції необхідно розуміти регламентований алгоритм дій суб'єктів судового адміністративного процесу у визначеній процесуальній формі щодо реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України задля неупередженого, справедливого та своєчасного вирішення судом справ у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

6. Аргументовано, що апеляційне провадження – це система процесуальних дій суду та учасників справи щодо перевірки законності та обґрунтованості судових рішень судів першої інстанції на підставі поданої апеляційної скарги у визначеній процесуальній формі. Процесуальна форма апеляційного провадження в адміністративному судочинстві характеризується певними особливостями, а саме: оперативністю судового процесу; скороченістю строків подання апеляційної скарги в певних категоріях справ; розглядом справ колегіально; слуханням їх за правилами розгляду справи судом першої інстанції у спрощеному позовному провадженні; є факультативною (додатковою) стадією судового процесу; переглядом судового рішення, яке, в основному, не набрало законної сили; можливістю розгляду справи в письмовому провадженні.

Встановлено, що касаційне провадження – це система процесуальних дій суду та учасників справи щодо перевірки законності та обґрунтованості судових рішень судів апеляційної та першої інстанцій на підставі поданої касаційної скарги у визначеній процесуальній формі. Процесуальна форма касаційного провадження в адміністративному судочинстві характеризується певними особливостями, а саме: обмеженістю кола судових рішень, що можуть бути оскаржені; наявністю «касаційних фільтрів», спрямованих на пришвидшення остаточного вирішення справи, розвантаження суддів; розглядом справи колегіально; слуханням справи за правилами розгляду справи судом першої інстанції у спрощеному позовному провадженні; є факультативною (додатковою) стадією судового процесу; переглядом судового рішення, яке набрало законної сили; можливістю розгляду справи в письмовому провадженні; розглядом справи лише на підставі встановлених фактичних обставин справи судами попередніх інстанцій; неможливістю встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду попередніх інстанцій чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази; необхідністю врахування висновку щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду; наявністю оціночних понять та дискреційних повноважень суду.

7. Підтверджено, що виконавче провадження в адміністративному судочинстві України – це завершальна стадія судового процесу, пов'язана із вчиненням уповноваженими суб'єктами процесуальних дій щодо ефективного виконання судових рішень у визначеній процесуальній формі. Для процесуальної форми виконання судових рішень в адміністративному судочинстві України характерним є таке: обов'язковість судових рішень, звернення судових рішень до виконання; їх роз'яснення; виправлення помилок у виконавчому документі; визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню; судовий контроль за виконанням судового рішення; заміна сторони виконавчого провадження; поворот виконання; поновлення пропущеного строку пред'явлення виконавчого листа до виконання; відстрочення чи розстрочення виконання судового рішення; зміна чи встановлення способу і порядку виконання тощо.

8. Задля удосконалення процесуальної форми адміністративного судочинства запропоновано внести зміни до КАС України та Закону України «Про виконавче провадження», зокрема:

а) виключити з пункту 20 частини 1 статті 4 КАС України термін «малозначна справа»;

б) частину 1 статті 4 КАС України доповнити пунктами такого змісту: «загальне позовне провадження – провадження у судовому адміністративному процесі, призначене для розгляду справ у порядку адміністративного судочинства, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні; спрощене позовне провадження – провадження у судовому адміністративному процесі, призначене для розгляду в

порядку адміністративного судочинства справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення»;

в) у пункті другому частини четвертої статті 12 КАС України та у пункті другому частини четвертої статті 257 КАС України слова «п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» замінити словами «сто п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб»;

г) у пунктах четвертому частини четвертої статті 12 КАС України та четвертому частини четвертої статті 257 КАС України слова «п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» замінити словом «сто п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб»;

г) у пункті шостому частини шостої статті 12 КАС України слова «ста розмірів прожиткового мінімуму» замінити словами «двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб»;

д) виключити з частини 6 статті 12 КАС України пункт 8 «типові справи»;

е) виключити з частини 6 статті 12 КАС України пункт 1 такого змісту: «прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, окрім справ, в яких позивачами є службові особи, які у значенні Закону України «Про запобігання корупції» займають відповідальне та особливо відповідальне становище». Доповнити частину 4 статті 12 КАС України новим пунктом такого змісту: «щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, в яких позивачами є службові особи, які у значенні Закону України «Про запобігання корупції» займають відповідальне та особливо відповідальне становище»;

є) речення 2 та 3 частини 3 статті 34 КАС України викласти в такій редакції: «Окрема думка приєднується до справи, є відкритою для ознайомлення та оприлюднюється разом із повним текстом рішення»;

ж) частину 2 статті 169 КАС України викласти в такій редакції: «В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення – протягом десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху, а у випадку залишення позовної заяви без руху з підстав несплати судового збору – протягом п'яти днів з дня вручення ухвали. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд у такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити), та реквізити розрахункового рахунку»;

з) доповнити частину 3 статті 169 КАС України реченням такого змісту: «Усунення недоліків позовної заяви щодо форми та змісту здійснюється шляхом подання позовної заяви в новій редакції»;

и) виключити з частини 4 статті 169 КАС України пункт 3 такого змісту: «позов подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано». Частину 5 статті 160 КАС України доповнити пунктом 12 такого змісту: «підпис особи, яка звертається до суду з позовною заявою»;

і) виключити частину 4 статті 257 КАС України, у зв'язку з чим у частині 2 цієї статті слова «зазначених у частині четвертій цієї статті» замінити на «зазначених у частині четвертій статті 12 цього Кодексу»;

ї) у пункті 4 частини 1 статті 263 КАС України слова «ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» замінити на «двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб»;

й) частину 1 статті 382 КАС України доповнити реченням такого змісту: «Суд, який ухвалив судові рішення в типовій адміністративній справі, повинен зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судові рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення»;

к) у статті 75 Закону України «Про виконавче провадження» слова та цифри «100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» замінити на «300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян», слова та цифри «200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» замінити на «600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян», слова та цифри «300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» замінити на «900 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Литвинюк І.М. Позовна заява в адміністративному судочинстві як процесуальна форма звернення до суду. *Правова позиція*. 2022. № 2(35). С. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-2.21>.

2. Литвинюк І.М. Поняття процесуальної форми адміністративного судочинства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 767–769. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/192>.

3. Литвинюк І.М. Загальна характеристика процесуальної форми адміністративного судочинства України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 1(75). С. 178–183. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.1.31>.

4. Литвинюк І.М. Процесуальна форма розгляду справи адміністративним судом першої інстанції. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 7(59). Р. 204–208. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.7.32>.

5. Литвинюк І.М. Судове засідання як процесуальна форма адміністративного судочинства. *The XIV International Science Conference "Theoretical foundations in practice and science"*, Bilbao, Spain, December 21–24, 2021. Р. 202–204.

6. Литвинюк І.М. Спрощене позовне провадження як процесуальна форма адміністративного судочинства. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 21 жовтня 2022 р. / редкол. : О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2022. С. 347–351.

7. Литвинюк І.М. Критерії розмежування процесуальних форм розгляду справи в адміністративному судочинстві. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 27 жовтня 2023 р. / редкол. : О.В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2023. С. 290–293.

8. Литвинюк І.М. Процесуальна форма виконання судових рішень в адміністративному судочинстві України. *XVIII International scientific and practical conference “Innovations in Scientific Research: World Experience and Realities”*, Riga, Latvia, April 10–12, 2024. International Scientific Unity, 2024. P. 120–123.

АНОТАЦІЇ

Литвинюк І.М. Процесуальна форма адміністративного судочинства України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2024.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження сутності процесуальної форми адміністративного судочинства України, виявлено її проблемні аспекти, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері та практики його застосування.

Визначено основні періоди становлення та розвитку процесуальної форми адміністративного судочинства України, з'ясовано її поняття та ознаки, окремі аспекти процесуальної форми адміністративного судочинства країн Європи. Виокремлено особливості процесуальної форми спрощеного та загального позовних проваджень адміністративного судочинства України, а також встановлено процесуальну форму розгляду та вирішення адміністративних справ у суді першої інстанції, перегляду та виконання судових рішень в адміністративному судочинстві України.

Обґрунтовано, що процесуальна форма адміністративного судочинства характеризується сукупністю однорідних, регламентованих нормами права вимог до суб'єктів процесу, процесуальних документів, стадій та етапів провадження, особливостей та правил розгляду певної категорії справ з метою всестороннього дослідження обставин справи, з'ясування об'єктивної істини, ухвалення судом законного та обґрунтованого рішення.

Встановлено такі основні ознаки процесуальної форми адміністративного судочинства України: спрямована на досягнення певного процесуального чи матеріально-правового результату, регламентує послідовність виникнення, зміни, розвитку та припинення правовідносин, стадійність та етапність процесу, регулює порядок вчинення процесуальних дій, документування та фіксування судового процесу, визначає правовий режим провадження у справі, є гарантією дотримання прав і законних інтересів учасників процесу, закріплюється нормами права, здебільшого Кодексу адміністративного судочинства України,

визначається принципами процесу, спрямована на виконання завдань судочинства тощо.

Ключові слова: адміністративне судочинство, позовне провадження, процесуальна форма, публічно-правовий спір, стадії.

Lytvyniuk I.M. Procedural Form of Administrative Justice in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law, specialty 12.00.07 – administrative law and process; finance law; information law. – Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2024.

Comprehensive scientific study of the essence of the procedural form of administrative justice in Ukraine has been conducted. The given thesis also identifies the problematic aspects and formulates proposals for the improvement of the current legislation and suggests the practical aspects of its application in the investigated sphere.

The main periods of the procedural form of administrative justice in Ukraine formation and development have been determined. Its main concepts and characteristics have been clarified along with the investigation of certain aspects of the procedural form of administrative justice in European countries. The features of the procedural form of simplified and general lawsuit proceedings of administrative justice in Ukraine have been distinguished as well as the procedural form of the first instance court consideration and resolution of administrative cases and review, execution of court rulings in administrative justice in Ukraine.

It has been substantiated that the procedural form of administrative justice is characterized by a set of homogeneous and legally regulated requirements regarding the participants of the process, procedural documents, stages and phases of proceedings, peculiarities and rules for a certain category of cases consideration aiming at the comprehensive examination of the case circumstances, clarification of the objective truth and rendering of lawful and reasoned court ruling.

The following main characteristics of the procedural form of administrative justice in Ukraine have been determined i.e. it is aimed at achieving a certain procedural or substantive legal result, it regulates the sequence of legal relations emergence, change, development and termination as well as the stages and phases of the process and the procedure for conducting procedural actions, documenting and recording judicial proceedings, it also determines the legal framework of proceedings within a case and ensures the observation and protection of the process participants' rights and lawful interests, it is determined by the legal norms, primarily the Code of Administrative Procedure of Ukraine and guided by principles of the process, it is aimed at fulfilling the objectives of justice et cetera.

Key words: administrative justice, lawsuit proceeding, procedural form, public law dispute, stages.

Підписано до друку 13.05.2024. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1103.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@juridica.od.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7653 від 18.08.2022 р.